
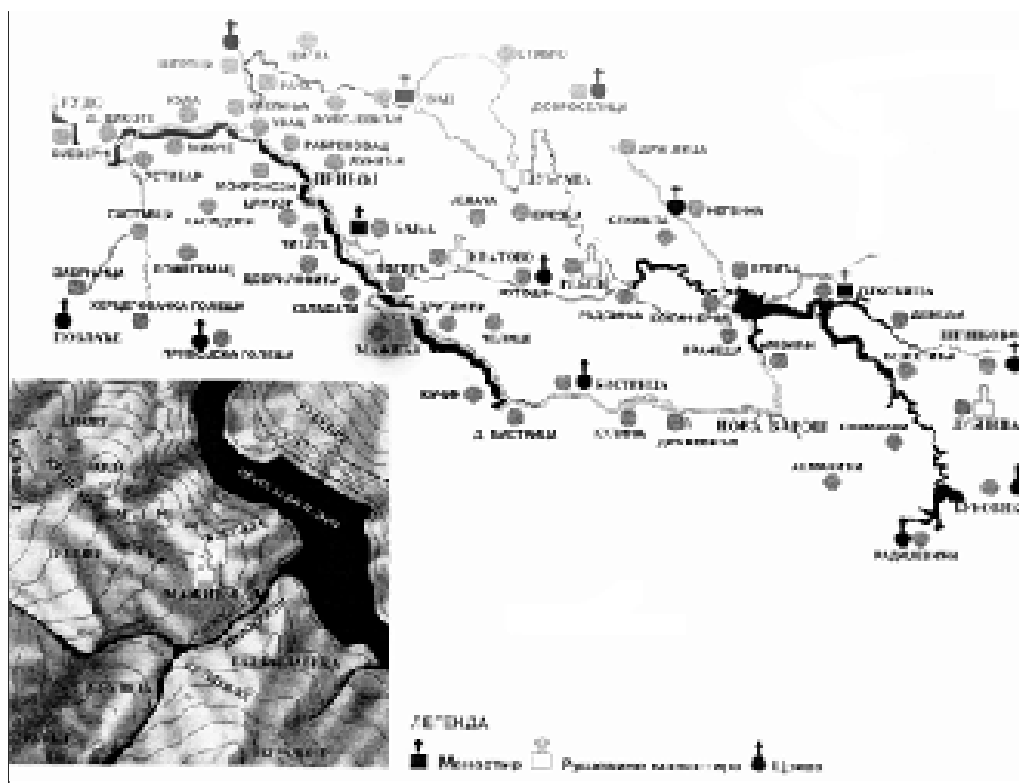
Драгиша Милосављевић

ФЕНОМЕН ВИЗАНТИЈСКЕ БОЛНИЦЕ
СВ. ГЕОРГИЈА У ДАБРУ
(МАЖИЋИМА КОД ПРИБОЈА)

Сваки феномен, осим филозофске вишеслојности, отвара и питања реткости, различитости или посебности као и неког другог пута у историјски новум. Шта дакле, једна скромна болничка зграда при древном и давно несталом манастиру Св. Георгију у Дабру (Мажићима код Прибоја) може значити за уверљивију одбрану тезе о поствизантијском концепту наше културне прошлости? И то у временима османске доминације када је Византија неповратно нестала са многих других поднебља за која се веровало да ће бити вишевековна брана оној новој, долазећој култури.

Сазнања о манастирским или световним болницама у прошлости европских културних простора, нису претстављале велике научне сензације. Пре свега, о животу ових установа, о техничко-технолошкој опремљености као и о начину лечења постоји обиље података и документоване грађе. Ипак, када се приликом археолошких истраживања долазило до неког ретког инструмента, или дела опреме, сматрало се заиста значајним открићем. У исто време, била је то и допуна свеколиких цивилизацијских знања о епоси у којој су медицински инструменти коришћени. Разуме се, компарација са сличним или истоветним техничким средствима са неке друге удаљене локације, била је и могућност упоређивања различитих култура, њихов развој и међусобни технолошки утицаји.

Откриће византијске болнице у једном нашем, мање познатом манастиру у долини Лима, у Св. Георгију у Дабру, пре неколико година, који је, по свему судећи, подигнут с краја XII, обнављан у XIV, а велики успон доживео у XVI и XVII веку, није пратило велико интересовање. Али за разлику од европских научних искустава ово документована сазнање, за наше прилике јесте, веома ретко. То је једна од првих, ако не и прва археолошки утемељена средњовековна болничка зграда при манастиру, заснована на старом византијском искуству лечења. Разуме се, познате су многе болнице при царским и краљевским лаврама не само на територијама Србије већ и на

Сл. 1. Св. Георгије у Дабру, макро и микро топонимска карта
 Fig. 1. St George's Monastery in Dabar, macro and micro toponymic map

просторима великог византијског царства које су подизали и богато даривали српски владари од првих Немањића до Уроша V, затим њихових наследника Бранковића и Лазаревића. Зна се за болницу у Продромовом манастиру у Цариграду коју је подигао краљ Милутин, затим за велике грађевине намењене за лечење у комплексу Хиландара, Дечана, Св. Архангела у Призрену, Студенице, Милешеве и многих других. Остало је много више записа у повељама и документима о њиховом подизању и ктиторству него материјалних доказа о трајању у прошлости. На жалост, усуди прохујалих времена учинили су да се културни остаци о којима говоре хронике и летописи, не назирју. Или су наши истраживачки резултати са којима се често дичимо одиста скромни, или су националне трагедије биле великих размера, па је за истраживаче остало мало тога? Касније смо можда прихватили да се нека велика открића, овде ретко догађају или се не могу догодити?

Не разумевајући јасно правила и законе важне за епохе од пре више векова, као ни вредност људског живљења, ми са нашим

ограниченим знањем трагамо за збивањима у прошлости у уверењу да се до њих може и пречицом стићи, па чак и са раскрсница XX века. У смислу такве несавршености, треба тумачити и овај текст.

I.

О Светом Георгију у Дабру, или манастиру Ораховица у Мажићима код Прибоја,¹ има пуно писаних трагова, записа и натписа са маргина рукописних књига, затим, са страница поменика, писаних и преписаних од XVI до XVIII века, као и недавно откривене архивске грађе из манастира Лике и Далмације.² Истраживачки радови започети пре неколико година,³ који су и резултирали овим открићем, нису још увек дали одговоре на сва питања.

Најзначајнији извор о Св. Георгију у Дабру, без сумње је Студенички типик⁴ који по много чему превазилази друге документе и

¹ О Св Георгију у Дабру основна литература: С. Косановић, *Из српске прошлости*, Јавор, Год. VII, бр. 7, Нови Сад 1880, 205-211; С. Новаковић, *Никољ Пазар и Бихор град*, Годишњица Николе Чупића, књ. IV, други део, Београд 1882, 325-326 ; И. Руварац, *Нешто о Босни дабарској и дабробосанској епископији*, Годишњица Николе Чупића, година II, Београд 1878, 250-253 ; П. Мркоњић, *Средње Полимље и њојашре у Новојазарском санџаку*, Етнографски зборник, књ. VI Београд 258; В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Сремски Карловци 1920, 67; А. Дероко, *На свешћим водама Лима*, Гласник скопског научног друштва, XI, Скопље 1932, 123; М. Пурковић, *Попис цркава у сџарој српској држави*, Скопље 1938, 23; В. Петковић, *Прељед црквених сџоменика кроз њовесницу српског народа*, Београд 1950, 228; О. Зиројевић, *Цркве и манастири на њодручју њећке њаџријаришије до 1683. године*, Београд 1984, 156-157; В. Шалипуровић, *Средњовековни мџош и џрџ манастира Св. Ђорђа у Мажићима њо до данас сачуваним називима мџџа*, Симпозијум, "Сеоски дани Сретена Вукосављевића" IV, Пријепоље 1976, 129-140; М. Николић, *Прилоџ њознавању прошлости манастира Св. Ђорђа у Мажићима*, Ужички зборник бр. 6, Ужице 1979, 43-55; В. Ђурић, *Милешева и дрински џиш цркве*, Рашка баштина I, Краљево 1980, 15-42; Р. Станић, *Црквено џрадишњелство у милешевском крају од XV–XVII века*, у Милешева у историји српског народа (међународни научни скуп поводом 750. година постојања) Београд 1987, 239-251; Д. Милосављевић, *Судбина неких цркава и манастира у Полимљу и Сџаром Влаху њосле сеобе 1690. године*, Ужички зборник бр. 28, Ужице 2002, 5-58; исти: *У њојрази за судбином манастира Ораховице (Мажића) код Прибоја*, Зборник Свети Георгије у Дабру, Прибој, 2002.

² Хисторијски архив Задар. (-Х.А.Зд), Драгомански архив (-Д.А.) филца 128, п. 9/18; Б. Десница, *Архивски њабирци*, Ново доба, Задар 1940, XXII, 7, 70; М. Пекић, *Судбина књига у сеобама с њочџка 18. вијека на џримјеру задарске џрађе*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Реферати и саопштења, бр. 20/1, Београд 1991, 101-112; исти, *Ђурилички најџиси Далмације и Љубомир Сџојановић*, Научни скуп Љубомир Стојановић - живот и дело, Ужице 2002, 201-232.

повеле. У њему је записано да се избор игумана манастира Студенице не може вршити без присуства, између осталих, и старешине два полимска манастира, Св. Николе и Св. Георгија из Дабра. Писац биографије краља Милутина страсни градитељ и књижевник Архиепископ Данило II. каже да је велики ктитор краљ Милутин између многих светилишта „сазидао у Дабру цркву светог мученика Христова Георгија у месту зовом Ораховици.“⁵

Реформатор српског језика, и још бољи зналац манастирских библиотека, Вук Караџић, писао је о српским манастирима на више места, а на једном је забележио, да он незна где се налазе манастири који се у многим записима помињу, примерице: Куманица, Увац, (или Вувац) Св. Георгије у Мажићима,⁶ односно Ораховица, као и многи други. Дакле, у једном од тих одавно заустелих светилишта за која Вук није знао где се налази, постојала је манастирска болница која је, радила све до рушења, које се, на основу расположивих података, догодило у првим деценијама XVIII века.

Сл. 2. Св. Георгије у Дабру,
археолошки радови

Fig. 2. St George's Monastery
in Dabar,
archaeological excavations

На несрећу, као што је био случај и са Св. Георгијем у Дабру, порушени и временом заустели манастири одавно су нестали и из народног памћења. Ретки су они који су живели у епској меморији досељеника, који су знатно касније населили подручја где су се духовни центри налазили. Суочени са бројним непознаницама везаним за судбину и усуд манастира, они нису слутили да су те рушевине зарасле у шуму и шипраг, у једном времену биле скрипторијуми, штампарије, радионице па и болнице.

Вук, коме није дакле, био познат Св. Георгије у Дабру, посећивао је она духовна седишта која су за њега имала значаја, и која су му била доступна. Из многих је „позајмљивао,“ продавао или замењивао

⁵ Архиепископ Данило II, *Животи краљева и архиепископа српских*, Београд 1935, 138.

старе рукописне књиге, новијим, штампаним.⁷ Сасвим је извесно, да је он у рукама морао имати неки од рукописа из овог светилишта са леве стране реке Лима, када је и постављао питање његове локације. Али, тешко да је и могао наслутити, да се у запустелом, дабарском Св. Георгију, далеко испод Саве и Дунава, у рушевинама крије, једна скромна болничка зграда са опремом и инструментима, које је он, још увек могао видети у Бечу или Пешти.

II.

Болничка просторија на северозападу манастирског комплекса у Мажићима, са драгоценим инструментима и прибором захтеваће без сумње свестранију анализу али и просторну реконструкцију. Тим пре, јер се ради о средњовековном манастиру који се није могао сврстати у ред монументалних градитељских остварења, затим

Сл. 3. Св. Георгије у Дабру, конзервативорски радови на цркви

Fig. 3. St George's Monastery in Dabar, art-conservation works on the church

сачуваним пропорцијама и димензијама, опремом, начином грејања и купања оболелих, остацима болничког мобилијара и што је за нас можда и најважније драгоценим медицинским инструментима.⁸ Ови налази, осим раритета, много више упућују на оне монахе који су се овим техничким достигнућима у том времену, служили. Они о себи нису оставили никакве податке па нам као једина извесност остаје компарација са лекарима блиских територија,⁹ њиховим могућим

⁷ Ст. Станојевић, *Историја српског народа у средњем веку*, I. Извори и историографија, Београд, 1937, 204-258.

⁸ Медицински инструменти из Мажића били су изложени и публиковани на изложби Свети Георгије у Дабру, Прибој август 2002. године, као и у Зборнику са истим називом; види: М. Бунарџић, *Каталог археолошких назива*, Зборник, Св. Георгије у Дабру, 146.

школовањем и практичним сазнањима. Од значаја су и чињенице да су инструменти коришћени и за лечење световних личности а не само монаха; затим, примењена методологија лечења, произвођачи медицинских помагала, као и путеви којима је ова опрема стизала и у најудаљеније крајеве. Али како пример Св. Георгија у Дабру свакако није усамљен, то се могу очекивати слична открића и на другим местима. Значиће то у годинама које долазе, вероватно и научну ревалоризацију техничких и медицинских знања из другог времена, као и савеснију и темељнију интерпретацију наше културне прошлости. То се посебно односи на последње векове османске владавине, неправедно запостављане и недовољно истражене. Открића у Мажићима као и друга, реализована последњих година у Лимској долини,¹⁰ могу се у том смислу сматрати значајним изазовом.

III

Медицина код Срба¹¹ нужно се мора довести у везу са медицинским искуствима Византије чија традиција у лечењу и

Сл. 4. Св. Георгије у Дабру, Изглед оtkривене болничке зграде

Fig. 4. St George's Monastery in Dabar, the view of the uncovered hospital building

⁹ Лекари који су завршили медицинске школе и радили у нашим крајевима у Средњем веку били су углавном Италијани, јер се у Италији налазио највећи број медицинских школа; види: Р. Јеремић и Ј. Тадић., *Ррилози за историју здравствене културе старог Дубровника*, Београд 1938, I, 33 и 1939, II, 37; К. Јиричек, *Историја Срба* (превео и допунио Ј. Радоњић), Београд 1952, 309; Р. Катић, *О лекарима код Срба у средњем веку*, Зборник 700. година медицине у Срба, С.А.Н. у, Београд 1971, 57-76.

¹⁰ Истраживачко- конзерваторски радови изводе се на више локалитета: на цркви Давидовици, Куманици, манастиру Увцу, Св. Георгију у Дабру, црквама у Брзави, Калудри и Шудикови код Берана, затим на локалитету манастира Довоље и Св. Архангела у долини Таре.

¹¹ Л. Павловић, *Српске манастирске болнице у доба Немањића*,

односу према болесницима била је опште прихваћана као најефикаснија и најуспешнија на широким просторима Балкана.¹² Било је то време када је византијска култура представљала најбоља искуства античких вредности са једне, и хришћанске вере са друге стране. Уверење да су Срби углавном прихватили медицинска знања са Запада тешко је одрживо, пре свега зато што је Запад у то доба имао развијену мрежу школовања медицинских радника

Сл. 5. Св. Георгије у Дабру, унутрашњост болничке зграде

Fig. 5. St George's Monastery in Dabar, the interior of the hospital building

док је у Византији учење медицинских знања било на нивоу заната¹³ који су учили они који ће се овим послом бавити било као лекари или помоћници оболелих. Дакле медицина код Срба пошла је од византијских знања и искустава, али се при томе мора истаћи да су знања са Запада била итекако присутна у Србији. Добри познаваоци развоја српске медицине склони су уверењу, да је средњевековна медицина носила одлике практичних искустава Запада а да су помоћне медицинске науке имале карактер византијске школе. Ипак у основи, европска медицина тога доба претстављала је медицину Хипократа, Галена, Аристиде и других античких лекара,¹⁴ па је као и свака копија била слабија од оригиналних учења ових старих античких лекара и теоретичара.

Зборник православног богословског факултета, 2, Београд 1951, 555-566; Л. Мирковић, *Нешић о византијским и српским болницама у средњем веку*, Гласник српске православне цркве, бр. 10, Београд 1963. 384-391; К. Тодоровић, *700 година медицине у Срба*, Зборник, 700. година медицине у Срба, Београд 1971, 5-11; (са старијом литературом) Р. Катић, *Медицина код Срба у средњем веку*, С А Н, СССР, Београд 1958, 12; исти; *Српска медицина од IX до XIX века*, С А Н. у, CDXV, 21, Београд 1967; исти: *Порекло српске средњевековне медицине*, DXXXII, 31, Београд 1981; исти: *Српска средњевековна медицина*, Горњи Милановац 1990.

¹² Ст. Станојевић, *Нуклеус српског медицинског факултета у XIV*

Први подаци о медицинској науци код Срба¹⁵ подударни су времену када је Србија постала стабилна, утемељена на правним, верским и политичким начелима једне организоване и уређене државе. Досадашња сазнања упућују на велики допринос Св. Саве¹⁶ који је градећи свеколику српску државност и културу, основао и медицинску науку као и болничко лечење на византијским искуствима. Он формира болнице при великим царским лаврама пре свих, у Студеници¹⁷ и Хиландару, да би се неколико деценија касније болнице градиле и у свим значајнијим манастирима широм Србије.

Срби су прихватили утицаје медицинске науке из Византије у оној мери у којој је то било неопходно у време када су одређена знања имала општи карактер. Међутим, постојао је велики утицај западне медицинске науке који је до Срба долазио преко приморских градова, првенствено града Котора.¹⁸ Трговачке везе између јужне Италије и наших јадранских градова имале су значај и у прихватању научних новина из чувених медицинских центара Салерна и Монтпелјеа, о чему сведоче бројни подаци из которског архива.¹⁹ Ове везе биле су веома јаке како у време успона српске државе када је Котор био у саставу Србије, тако и знатно касније. Готово сви лекари на српском двору²⁰ били су образовани на страни, било у јужној Италији или у суседним земљама.

Прве српске болнице за које поуздано знамо да су постојале при свим већим манастирским центрима, нису формиране из сиротишта као што је то у већини случајева било на Западу.²¹ Оне су осниване као установе које су у првом реду служиле за лечење оболелих. Биле су то, као што је већ речено, манастирске болнице, за лечење монаха, али и оних који нису живели у манастиру, а помоћ им је била неопходна. Унутрашња организација као и уређење манастирских болница било је регулисано типцима који су прецизно и до детаља предвидели живот у болници као и обавезе игумана и лекара. Студенички и хиландарски типик у 40. глави садрже део „О болници и болничарима.“ „... Све је остављено игумановој вољи што се тиче њихове бриге. Заповедамо да се за болесне одреди ћелија која има облик болнице, и да се поставе постеље болеснима за лежање и одмор, и да им се даје болничар да их двори у свему. Ако ли мојим гресима многи падну у болест, нека им се дадну и два болничара, као и велика арула, тјс. огњиште оковано од мједи (мангал) и која

¹⁵ Р. Катић, *Прељед историјског развоја српске средњовековне научне медицине*, 12

¹⁶ Др. В. Михаиловић, *Св. Сава и зачетак оснивања болница у Србији (из српског архива за целокупно лекарство)*, Београд 1935, 4. Л. Павловић, *nav. delo*, 555-556.

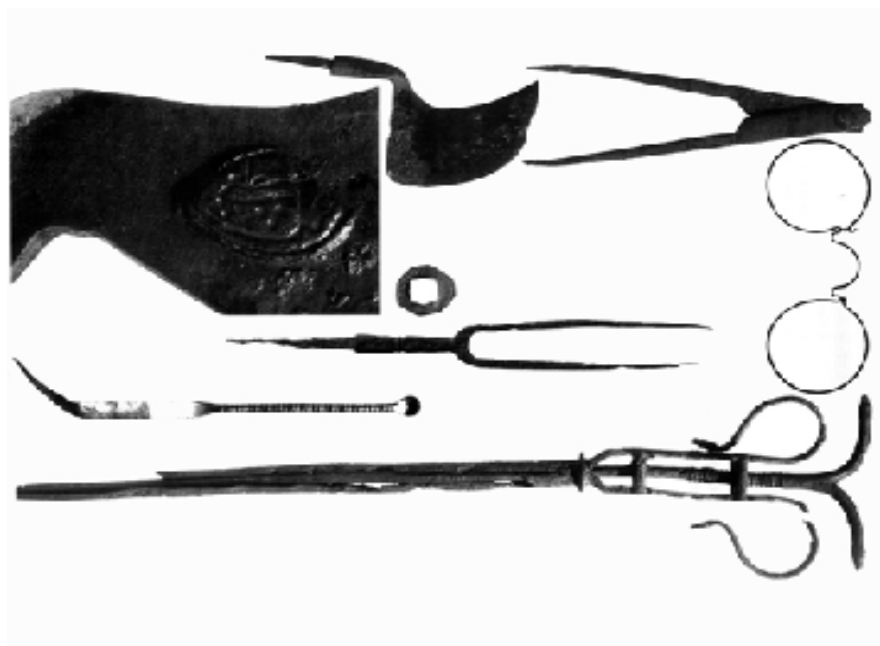
¹⁷ Р. Катић, *Болница Св. Саве у манастиру Студеници*, Осам векова манастира Студенице, Београд 1986, 201-207

¹⁸ Р. Катић, *Српска средњовековна медицина*, 14.

се преноси, на коме ће се за болеснике вода загрејавати. А игуман свагда, не ретко нека долази у болницу и нека сведушно надгледа братију и нека сваком доноси што је потребно...“²²

Тешко је са већим степеном сигурности рећи када је формирана болница у Св. Георгију у Дабру, манастиру за кога поуздано знамо да су га градили Немањићи и обнављао краљ Милутин. Она ће вероватно касније, постати боље организована, снадбевена и познатија јер у овим крајевима није ни могло бити превише установа за лечење ове врсте. Археолошки докази о древности болнице у Мажићима, готово се могу сматрати необоривим. Ипак медицински инструменти, помагала и сачувани део мобилијара јесу из каснијег доба, из периода турске владавине, за коју се дуго веровало да није у научном и културном смислу била у значајнијој вези са европским научним достигнућима. Другим речима, манастир Св. Георгије у Дабру вероватно је имао оне привилегије од стране османских власти о којима немамо података, али које су, без сумње, биле подстицајне за наставак живота једне болничке установе.

Сл. 6. Св. Георгије у Дабру, оtkривени медицински инструменти: ширкле, маказе, оптичка помагала, инструменти за вађење пројектила, скалпели, итд
 Fig. 6. St George's Monastery in Dabar, the medical instruments found: caliper compasses, surgical scissors, optical tools, projectile extractor, scalpels, etc

²² Л. Мирковић, *Сјиси Св. Саве и Сјевана Првовенчаноџ*, Београд

Како се обнова Св. Георгија у Дабру по архиепископу Данилу II. доводи у везу са великом градитељском епохом краља Милутина, сасвим је могуће да је српски владар већ тада, почетком XIV. века утемељио болницу у овом светилишту са леве обале реке Лима. Захваљујући тој чињеници манастирска болница служила је у дугим временском интервалима све до рушења у првим деценијама XVIII века. Познат као велики градитељ и ктитор, краљ Милутин је подизао бројне манастире широм Србије али и на другим територијама.²³ Готово у свим манастирима за које се зна да је он био оснивач, постојале су манастирске болнице у којима су важила строга правила, и о чијем је опремању и раду краљ Милутин био упознат.

Он је ктитор српског манастира у Јерусалиму²⁴ посвећеног архангелима Михаилу и Гаврилу. Манастир је обдарио и снадбео свим неопходним средствима и мобилијаром. Поред манастира подигао је болницу са гостионицом за лечење и исхрану, не само монаха већ и путника намерника и бескућника. После смрти краља Милутина, манастир и болницу помагали су његови наследници Стефан Дечански и цар Душан²⁵. Свакако најчувенија болница коју је основао овај српски краљ, била је она у Цариграду при манастиру Продрому – Св. Јовану Претечи, у близини Влахеринске царске палате²⁶. То је била српска цариградска болница која је у свом времену била најпознатија установа ове врсте, и која се временом претворила у факултетску болницу.²⁷ У њој су држали предавања најпознатији лекари, медицински стручњаци, филозофи и писци. Познато је да је у Продоровом манастиру предавао један од најобразованијих професора свога доба Јован Хортасман²⁸, а пред сам пад Цариграда у турске руке у првој половини XV века, Јован Аргиропул познати византијски писац²⁹, чији је лик сачуван на страницама једне рукописне књиге.

Временом ова српска болница у Цариграду постала је позната и по једном знаменитом медицинском кодексу, познатијем као Диоскоридовом лексикону. Тај зборник са списком болести, лекова и начина лечења из I века наше ере, био је најпознатији уџбеник те врсте кроз читав средњи век. Преписан је за време цара Анастаса око 512. године за Аницију Јулијану ћерку римског војсковође Флавија Ареобинда.³⁰ Као такав, овај кодекс нашао се у српском манастиру

²³ К. Јиричек-Ј. Радоњић, *Историја Срба*, II, (исправљено и допуњено издање) Београд, 1990. 70-74.

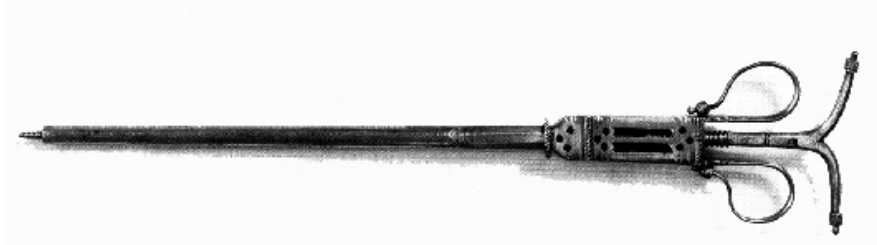
²⁴ Н. Дучић, *Српски арханђелски манастир у Јерусалиму*, Годишњица Николе Чупића бр. IX, Београд 1887, 325-242.

²⁵ К. Јиричек – Ј. Радоњић, *нав. дело*, 72.

²⁶ исто, 72; Л. Павловић, *нав. дело*, 556.с

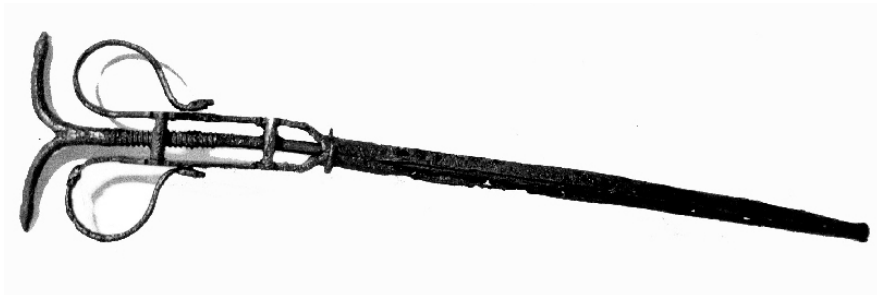
²⁷ М. Живојиновић, *Болница краља Милутина у Цариграду*, Зборник радова Византолошког института, С А Ну., XVI, Београд 1975, 105-115; Р. Катић, *Порекло српске средњовековне медицине*, 171-176.

²⁸ Ст. Станојевић, *нав. дело*, 2.

Сл. 7. Св. Георгије у Дабру, Инструмент за вађење пројектила,
Национални музеј у Нирнбергу, Немачка, око 1520. год.

Fig. 7. St George's Monastery in Dabar, the projectile extractor,
the National Museum of Nuremberg, Germany, dated ca 1520

Сл. 8. Св. Георгије у Дабру, инструмент за вађење пројектила из тела
Fig. 8. St George's Monastery in Dabar, the instrument for projectile extracting

Продрому у Цариграду, у коме је дуго чуван и преписиван.³¹ Његова каснија судбина слична је судбинама других знаменитих рукописа и књига. Био је у поседу многих освајача да би знатно касније 1906. изашло његово фототипско издање у Лајдену.³²

IV.

У покушају да се између древног духовног седишта са леве стране реке Лима, његове касније судбине, и постојања болничке зграде успостави она спона која би јасније осветлила бројне непознанице и тајне биће неопходно проверити оне, како познате, тако и мање знане изворе у циљу осветљавања феномена постојања једне болнице у забити османске империје. Потребно је имати у виду, да се за то време веровало, да су биле прекинуте или ограничене, културне и цивилизацијске везе између Запада и балканских простора на којима је био присутан турски освајач.

³¹ В. Чајкановић, *Верџилије и његови савременици*, Београд 1928, 148.

Истраживачко-конзерваторски радови на манастирском комплексу Ораховица у Мажићима, нису до сада дали одговоре на сва питања овог слојевитог светилишта и његове судбине у прошлим временима.³³ Мало је података из периода када је манастир основан, касније обнављан и прошириван, као што и подаци из познијег доба нису издашнији. Археолошки резултати дакле, још увек нису у свему могли бити сагласни са дугим временима његовог трајања. Судбина овог, као уосталом и многих других манастира, мораће се посматрати и истраживати из једне друге перспективе, са свим оним слојевитим садржајима и загонеткама, који нису били у свему подударни са званичним тумачењима како каснијих историчара и истраживача, тако и савременика из једне друге вредносне епохе. Коначно, постојање болничке зграде са опремом и мобилијаром у манастирском комплексу, даје за право потреби једне нове историјске интерпретације.

Како ни позније доба није издашно у релевантним изворима и подацима, то се драгоценим могу сматрати записи и натписи са страница рукописних и штампаних књига. Али, ако је живот овог светилишта био неизван у временима која нису била довољно историјски осветљена, друга половина XVI и прве деценије XVII века пружају сасвим другачију слику. То је доба великих градњи и обнова на широким просторима Босне, Полимља, Старог Влаха и Херцеговине.³⁴ Периодикада су на местима херцеговачких и босанских намесника и санџак-бегова, долазили чланови лозе Соколовића³⁵ или њихови проверени пријатељи и сродници, срећно се подудара са епохом Соколовића на челу Српске цркве. Разуме се, да то није остало без резултата. Може се са великим степеном сигурности доказати, да су тада извршени огромни градитељски и уметнички подухвати на великим просторима православног света. И стари духовни центар са леве обале Лима, Св. Георгије у Дабру, тада доживљава значајан успон. Извесно је да је у обнови која је изведена у том периоду, морала бити и значајно обновљена болничка зграда на северозападу манастирског комплекса. Њена обнова подразумевала је и набавку новог мобилијара као и медицинских помагала и инструмената који раније овде нису могли бити, јер их ни у другим срединама није било. Једноставно речено, овде су откривени они инструменти који су били у употреби у медицинским установама Запада тек неколико

³³ Археолошки радови на манастирском комплексу нису завршени. Северни и делимично јужни део нису откривени.

³⁴ С. Радојичић, пише: Најлепша дела српске уметности под Турцима настају између 1590- 1660 године; види: С. Радојичић, *Српска уметност*, у Историја народа Југославије, књига друга, од почетка XVI до краја XVIII века, Београд 1960. године, 541.

³⁵ Р. Самарџић, *Друџа њохара Милешеве*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића, бр. IV, Пријепоље 1976, 154.

Сл. 9. Инструмент за операције дојке, музеј у Лајдену
 Fig. 9. St George's Monastery in Dabar, The instrument for breast surgery,
 the Museum of Leiden

деценија.³⁶ Тај феномен у културном и цивилизацијском поимању Св. Георгија у Дабру, захтева један други приступ, али и савременији ниво интерпретације наше свеколике прошлости, на коју смо упућени само на основу фрагментарних и крајње оскудних извора.

У седмој деценији XVII века, манастир је посетио и о тој посети оставио занимљиве податке турски путописац и радознали дух свога доба Евлија Челебија.³⁷ Ако се изузме степен орјенталне глорификације примерене његовом времену, он даје убедљиве описе унутрашњости манастира, његове вредности и драгоцености. Он га уобраја у веће манастирске центре са великим бројем монаха и земљишњих поседа који му припадају. Челебија не пише о болничкој згради уз манастир нити о монасима лекарима, али из његове ласкаве приче остао је утисак да се у много чему Св. Георгије у Дабру издваја од других духовних седишта која је на свом путовању обишао овај турски путописац. Зато и постојање болнице у Мажићима из његове перфективе изгледа више него логично и прихватљиво.

Да је његово писање у много чему истинито, потврдила су делом археолошка истраживања на манастирском комплексу, као и откривени делови црквеног мобилијара, који су касније, из Мажића били пресељени у друге духовне центре, примерице Крку³⁸ и Сарајево³⁹ а што Челебијиној причи даје карактер поузданости.

³⁶ Elisabeth Bennion: *Stari medicinski instrumenti*, Београд 1980, 156-157; Она наводи више типова клешта за вађење пројектила, од којих је свакако карактеристичан онај модел из Германског националног музеја у Нирнбергу, најсличнији типу из Мажића који је датовао око 1520. године.

³⁷ Е. Челебија, *Путопис*, одломци о југословенским земљама, приредио Х. Шабановић, Сарајево, 1957, 154.

³⁸ У задарском архиву чува се део преписке између манастира Крке и Св Георгија из Мажића а у вези повраћаја црквених вредности из Крке у Мажиће; види: Хисторијски архив Задар (Х А З д) Драгомански архив (Д А) филца 128, п. 9/ 18; Б. Десница, *Архивски њабирци, Ново доба, Задар 1940*, XXII; М. Пекић, *Судбина књига у сеобама с њочейка 18. вијека на примеру задарске грађе*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Реферати и саопштења, бр. 20/1, Београд 1991. 101-112; исти, *Ђирилички најћиси Далмације и Љубомир Стојановић*, научни скуп Љубомир Стојановић, живот и дело, Ужице 2002. 201-232.

³⁹ Кивот из Старе сарајевске цркве носи потпис митрополита херцеговачког Макарија,

Сл. 10. Св. Георгије у Дабру, медицински инструменти
 Fig. 10. St George's Monastery in Dabar, medical instruments

Он је, једини колико се зна, писао о отворености овог светилишта, путницима, намерницима и мештанима. О свима се водило рачуна а монаси су били ту да служе. Тај духовни и цивилизацијски успон, примерен српској цркви, ретко је ко тако непристрасно уочио и уверљиво објаснио, као овај радознали дух свога доба.

Трагична збивања с краја XVII века, у време Великог рата између Аустрије и Турске, када су читава подручја спаљена и опустела, по свему судећи, нису обухватила територије Херцеговачког санџака⁴⁰ на коме се налазио манастир у Мажићима. У време када је порушен и запустео центар дабро-босанске митрополије Св. Никола у Бањи код Прибоја, у последњим годинама XVII века,⁴¹ неки од бањских монаха спас су потражили са друге стране Лима у Св. Георгију у Дабру.⁴² Има основа веровању да су на територији Херцеговине они били заштићени од казнене експедиције. Тешко је из ове перспективе као и временске дистанце, претпоставити улогу мале манастирске

⁴⁰ В. Ђоровић, између многих других, сматрао је да Херцеговачки манастири нису много страдали у Великом рату; види: В. Ђоровић, *Херцеговачки манастири, (манастир Житомирлић)*, Старинар X – XI, 1935-36, Београд 1936, 19.

⁴¹ Манастир Бања код Прибоја срушена је после 1697. године; види: М. Шаkota, *Ризница манастира Бање код Прибоја*, Београд 1981, 155.

⁴² М. Шаkota, *Прилози проучавању манастира Бање код Прибоја*,

болнице у Мажићима, као и оних који су у њој служили. Мало је вероватно да ће из мноштва анонимних монаха, било када, изаћи на светло дана име неког калуђера који је видао ране унесрећеним, или радио хирушке захвате. Хипотетичка форма размишљања остаје једина вредносна раван на коју смо упућени. Проницање у удаљено доба и његове учеснике мотивисано је пре свега пијететом према онима којима је вера, веровање у људе, био почетак и крај, смисао људског битисања.

V.

Ако је манастир Св. Георгија у Дабру преживео недаће и тешка страдања непосредно пре и после Велике сеобе 1690. године, када су спаљена бројна светилишта у Полимљу, Босни и Србији; трагична судбина готово се није могла мимоићи неколико деценија касније. Масовне побуне народа Полимља, Старог Влаха и Србије 1737. године, биле су повод за тешке репресалије, сеобе становништва и рушења цркава и манастира. Једини податак који је знатно касније, око средине XIX века, иза себе оставио обновитељ манастира Бање код Прибоја, Дионисије Поповић, јесте у исто време историјски траг и епска хроника која је до њега стигла неким незнатим путем. Како је то и једини писани податак о замирању древног светилишта писан предвуковским језиком вреди га у некој другој прилици, изворно цитирати: „ ... преко Лима села Бања нахија зову се Маржићи, Голеша, Касидоли, Потоци. У Маржићима има један манастир мали крам Свети Ђорђе. Оборено е све. Било је зданија што су монаси пребивали. И ту има земље тога манастира. Три куће сједе на тој земљи, дају четврту оку у манастир Тројицу у Ерцеговини. И то је био меток манастира Бање. Сјеђели калуђери бањски, па дођу Турци бише те побију речене калуђере и поарају од крстова и другије ствари церковни. Пограде токе и друге рактове на коње, женама павте и аљале на руке. То е било у 1743. години.“⁴³

Често значајне приче чувају своју привлачну снагу само као тумачи далеких погледа на живот и смрт. Уколико епска приповедања, као што је Поповићево, чвршће инсистирају на обичајима и правилима одавно несталог времена, онда она добијају карактер општога, и мада то изгледа парадоксално она су разумљивија и ближа модерном добу.

Када се помније анализира језик као и начин на који се збивања тумаче, уочиће се бројне подударности као и историјске тачности које су до Поповића стигле у некој промењеној варијанти. Дакле, после устанка 1737. године, Турци су у некој осветничкој хорди спалили манастир Св. Георгија у Дабру. Страдала су тада она светилишта која су остала поштеђена у претходним репресалијама с краја XVII века. Готово је извесно да су тада заиста и побијени монаси који су се у манастиру затекли.

⁴³ *истио*, 30.

Можемо само претпоставити шта се догодило са скромном болничком зградом, као са другим грађевинама у манастирском комплексу. У потрази за драгоценостима и новцем рушитељи се нису обазирали на опрему и поједине инструменте који су морали стајати на једном месту или на полицама. Готово све што се нашло у овој згради спаљено је и откривено приликом археолошких радова тек после две стотине педесет шест година, у слоју гара и паљевине. Оквири за наочаре, (помоћна оптичка средства) циркле, скалпели, ножеви, инструмент за вађење пројектила, метака из тела, (одавно познат у европским болницама), све то, било је под наслагом камења, малтера и спаљене кровне конструкције. Разуме се, да је могуће претпоставити, да су неки инструменти, делови опреме као и вреднији предмети били опљачкани, односно, да инструменти и помагала, која су заједно са зградом спаљена, за рушиоце нису имали никакву вредност.

И све је то за дуги низ година обавила историјска тама. Вредност опреме и болничких инструмената морала је у том времену бити таква да би, неке од преживелих, навела на претраживање рушевина. Или је несрећа била таквог обима да то није имао ко учинити јер су сведоци били мртви, а мештани или лечени болесници пребегли у друге крајеве; или је рушење и смрт имало карактер опште трагедије па је и постојање болнице нужно отишло у заборав. Коначно, како је то већ давно речено: „Пролажење времена несрећи додаје бездан више.“

Дакле, после нешто више од две стотине педесет и шест година дошло је, приликом археолошких радова на комплексу манастира Св. Георгија у Дабру, до чудесне и тешко разумљиве предаје старих драгоцености и техничких помагала некој другој генерацији. То је у исто време сведочанство једне епохе, људских вредности и одгонетнутих тајни. То учеснике предаје, из једног другог времена, мора навести на уздржаност властитих конструкција и интерпретација. Јер они који су све то, на извештан начин завештали, тежили су да у људима немоћним и болесним одрже мисао за Бога, у исто време, бранећи свим снагама, људско. Ти анонимни монаси – свеци, заслужују много више емоција и простора у срцима.

Dragiša Milosavljević

**THE PHENOMENON OF THE BYZANTINE HOSPITAL OF ST GEORGE'S
MONASTERY IN DABAR (MAŽIĆI NEAR PRIBOJ)**

The recent discovery of a medieval hospital in a rather unknown Monastery of St George in Dabar, comprising invaluable medical instruments, mobiliary and technical tools, has not incited any significant attention of our scientific and cultural public. However, it is now certain that this is almost the only archaeologically documented hospital building within a medieval monastery, and it is established that the organization of this hospital represented a continuation of Byzantine medicine on one side and an implementation of Western technical achievements on the other. It had been functioning during a long period, from its establishment and restorations, probably at the beginning of the 13th century, to its destruction and disappearance in the first half of the 18th century.

Based on historical documents, it is positively ascertained that one of the founders of St George's Monastery in Dabar at the beginning of the 14th century was King Milutin, who was also founding numerous monasteries throughout the Balkans and the Byzantine Empire at that time. He instituted many hospitals within the monasteries, in which the duties of hospital staff as well as of monks were systematized and the responsibilities of the monastery prior particularly defined.

The phenomenon of the Byzantine hospital in the Monastery of St George in Dabar is reflected in the fact that this monastery had for a long time been almost unknown with scarce data available. Archaeological research revealed rare medical instruments and technical tools dated in the 16th and 17th centuries, which were rather unexpected in this area. They include the instrument for projectile extracting, scalpels, caliper compasses for bone measurement, optical tools, surgical scissors and other more or less known medical instruments. Apart from emphasizing the significance of discovering such instruments that were used in Europe of these times, it is necessary to point out those anonymous monks from Mažići, who were trained then to employ these instruments to aid and heal the sick and the injured. Appreciation for them imposes the responsibility of careful and restrained constructions and interpretations, especially related to the period of Turkish reign that has not been sufficiently investigated so far.

